

N.N.Yusifova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
yusifovanermin56@gmail.com

TƏLİM PROSESİNDƏ KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN QARŞILAŞDIQLARI ÇƏTİNLİKLƏRİ YARADAN AMİLLƏR

Xülasə

Məqalədə təlim prosesində kiçik yaşlı məktəblilərin qarşılaşdıqları çətinlikləri yaradan amillər araşdırılır. Müasir pedaqogikanın ən mühüm nəzəri və praktiki problemlərindən biri kiçik məktəbyaşlı şagirdlərin tədrisi prosesinin təkmilləşdirilməsidir. Uşaqların məktəbəqədər yaşın sonunda onların məktəbə hazırlığını təmin etmək üçün nə qədər səy və vaxt sərf olunmasından asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün uşaqlar təhsilin ilkin dövründə müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Buna görə də, məktəbəqədər yaşda məktəbə hazırlığa keçid dövrü var ki, bu da uşağın məktəbə uyğunlaşma dövrü adlandırıla bilər.

ФАКТОРЫ, СОЗДАЮЩИЕ ТРУДНОСТИ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЮТСЯ МЛАДШИЕ ШКОЛЬНИКИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Резюме

В статье исследованы факторы вызывающие трудности с которыми сталкиваются младшие школьники в процессе обучения. Одной из важнейших теоретических и практических проблем современной педагогики является совершенствование процесса обучения младших школьников. Независимо от того, сколько усилий и времени тратится на подготовку детей к школе в дошкольных учреждениях, почти все дети сталкиваются с некоторыми проблемами в первые годы обучения. Поэтому существует период перехода от дошкольного возраста к школьному детству, который можно назвать периодом адаптации ребенка к школе.

FACTORS THAT CREATE DIFFICULTIES FACED BY JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE LEARNING PROCESS

Summary

In the article, the factors that cause the difficulties encountered by young schoolchildren in the learning process have been investigated. One of the most important theoretical and practical problems of modern pedagogy is the improvement of the teaching process of young school-age students. Regardless of how much effort and time is spent on making sure children are ready for school in preschool, almost all children face some challenges in the early years of education. Therefore, there is a

period of transition from preschool age to school childhood, which can be called the period of adaptation of the child to school.

Açar sözlər: *psixologiya, kiçikyaşlı məktəbli, təlim prosesi, çətinlik, amil*

Ключевые слова: *психология, младший школьник, учебный процесс, трудность, фактор*

Key words: *psychology, junior high school student, learning process, difficulty, factor*

Kiçikyaşlı məktəbli yeni bir öyrənmə fəaliyyətini yerinə yetirmək ehtiyacı ilə qarşılaşan zaman çox vaxt müstəqil olaraq adekvat üsullar tapa bilmir. Hər bir müəllim də öz pedaqoji fəaliyyəti zamanı tədris materialını mənimsəməkdə çətinlik çəkən bir çox şagirdlərlə rastlaşır. Psixoloji xarakter daşıyan bu çətinliklərin səbəblərini müəyyən etmədən onları aradan qaldırmaq və nəticədə məktəb fəaliyyətində səmərəli işləmək mümkün deyil (5, s.37).

Kiçikyaşlı məktəblinin bu dövrdə təfəkkürü, xarakteri, diqqəti və yaddaşı dəyişir. Davranışda məqsədyönlülük, mənalılıq, müəyyən qaydalara, davranış normalarına riayət etmək bacarıqları formalaşır. Uşaq üçün bu cəmiyyətdə sosial əhəmiyyətli və sosial dəyərli yeni bir fəaliyyət mövqeyidir. Öyrənmədə yaşlıları, böyüklərlə münasibətlərdə uşağın özünü və başqalarını necə qiymətləndirməsi nəzərdə tutulur.

L.Hell və D.Ziqler tədqiqatlarında kiçik məktəblinin tədrisdə olan bir sıra çətinlikləri və bu çətinliklərin mümkün psixoloji səbəblərini müəyyən etmişlər:

- Bütün sinifdə olan uşaqların təxminən 20%-i yazılı mətnlərdə hərfliəri ötürür. Bunun bir neçə səbəbi vardır - fonemik eşitmənin inkişafının aşağı səviyyəsi, diqqətin zəif konsentrasiyası, özünə nəzarət üsullarının formalaşmaması və sairə fərdi tipoloji şəxsiyyət xüsusiyyətləri;

- Uşaqların 19%-i daim orfoqrafik səhvlərə yol verir. Bu, “orfoqrafiya sayıqlığının zəif inkişafı” adlanan hadisədir. Mümkün səbəblər bunlardır: təhsil fəaliyyətinin metodlarının formalaşmaması, diqqətin həcmnin və paylanmasının aşağı səviyyəsi, qısamüddətli yaddaşın inkişaf səviyyəsinin aşağı olması və fonemik eşitmənin zəif inkişafı;

- Sinfin təxminən 17%-i diqqətsizlik və diqqətin yayınmasından əziyyət çəkir. Səbəblər aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: diqqətin aşağı səviyyədə olması, konsentrasiyanın aşağı səviyyəsi və diqqətin sabitliyi;

- Uşaqların 14,8%-i riyazi məsələlərin həllində çətinlik çəkir. Çünki, məntiqi təfəkkür bu yaşda zəif inkişaf edir. Onlar qrammatik qaydaları zəif dərk edirlər: müəyyən bir şeyə diqqəti yönəltmək qabiliyyətinin formalaşmaması və obrazlı təfəkkürün aşağı səviyyədə inkişafı;

- Uşaqların təxminən 13,5%-i mətni təkrar danışmaqda çətinlik çəkirlər. Səbəblər: öz hərəkətlərini planlaşdırma qabiliyyətinin formalaşmaması,

məntiqi əzbərləmənin zəif inkişafı, nitqin inkişafının və obrazlı təfəkkürün aşağı səviyyədə olması, özünə inamın aşağı olması;

- Uşaqların 13,1%-i narahatdır. Çox vaxt bu, şəxsiyyətin fərdi tipoloji xüsusiyyətləri və iradi sferanın aşağı səviyyədə inkişafı ilə əlaqədardır;

- Uşaqların 12,7%-i ilk dəfə müəllimin izahatını başa düşməkdə çətinlik çəkir. Psixoloqlar aşağıdakı səbəbləri müəyyən etmişdilər: diqqətin zəif konsentrasiyası, təhsil fəaliyyətinin formalaşmamış qəbulu, aşağı qavrayış və özbaşınalıq;

- Uşaqların 11,5%-nin dəftərləri daima natəmizdir. Səbəb barmaqların incə motor bacarıqlarının zəif inkişafı və kifayət qədər diqqətin olmaması ola bilər;

- Uşaqların 10,2%-i toplama (vurma) cədvəlini yaxşı bilmir. Bu, mexaniki yaddaşın və uzunmüddətli yaddaşın inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, diqqətin zəif konsentrasiyası və təhsil fəaliyyətinin formalaşmamış üsulları ilə bağlıdır;

- Uşaqların 9,6%-i çox vaxt müstəqil iş üçün tapşırıqların öhdəsindən gələ bilmir. Çünki, bu yaşda təlim fəaliyyətlərinin formalaşmamasıdır;

- Uşaqların 9,5%-i evdə məktəb fənlərini daim unudurlar. Belə ki, kiçikyaşlı məktəblidə diqqətin konsentrasiyasının aşağı səviyyədə olması, əsas səbəb isə yüksək emosional qeyri-sabitlik, impulsivliyin artmasıdır;

- Uşaqların 8,7%-i lövhədən yazını pis yazır – çünki şagird modelə uyğun işləməyi öyrənməyib;

- Uşaqların 8,5%-i ev tapşırıqlarını əla, sinif tapşırıqlarını isə zəif yerinə yetirirlər. Səbəblər müxtəlifdir - psixi proseslərin inkişafının aşağı olması və təlim fəaliyyətinin formalaşmaması və s.;

- Uşaqların 6,9%-i hər hansı tapşırığı yerinə yetirməyə başlamazdan əvvəl bir neçə dəfə təkrarlamaqdadır. Bu onların tapşırıqları yerinə yetirmək bacarığının aşağı olması ilə əlaqələndirilir;

- Uşaqların 6,4%-i daim suallar verir. Bu, diqqətin aşağı səviyyədə inkişaf etdiyini, zəif konsentrasiyanı və qısamüddətli yaddaşın aşağı səviyyəsini, eləcə də tapşırığı icra etmək üçün formalaşmamış qabiliyyəti göstərir;

- Uşaqların 4,9%-i cavab verərkən tez-tez əl qaldırır və susur. Onlar özlərini məktəbli kimi qəbul etmirlər, ya da özünə inamı aşağıdır. Buna səbəb ailədə problemlər, daxili stress, fərdi tipoloji xüsusiyyətlər ola bilər;

- Uşaqların 0,97%-i müəllimin qiymətlərini və davranışlarını öz hərəkətləri ilə şərh edir. Səbəblər ailədəki çətinliklər, ana funksiyasının müəllimə keçməsidir;

- Uşaqların 0,7%-i uzun müddət öz masasını tapa bilmir, sinifə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkir. Bu onların oriyentasiyanın zəif inkişafı,

həmçinin, təxəyyülün, təfəkkürün və özünü idarə etmənin aşağı səviyyədə inkişafı ilə əlaqədardır (4, s.439).

Beləliklə, aydın olur ki, kiçik yaşlı məktəblilər arasında təlimdə ümumi geriliyin psixoloji-pedaqoji tipologiyasına üç davranış növü daxildir:

- I. aşağı intensiv öyrənmə fəaliyyəti olan uşaqlar;
- II. təhsil fəaliyyətinin səmərəliliyi aşağı olan uşaqlar;
- III. öyrənmə fəaliyyətinin aşağı intensivliyi və aşağı səmərəliliyi əlamətlərinin kombinasiyası olan uşaqlar (4, s.506).

I qrupun uşaqlarında dominant davranış motivi nüfuzlu həmyaşdqları tərəfindən tanınaraq aktiv, praktiki olaraq maddi fəaliyyətdə özünü təsdiqləmə probleimidir. Bir qayda olaraq, bu ehtiyaclar təhsil fəaliyyətində ödənilmir və buna görə də uşaq müxtəlif növ məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə özünü təsdiqləməyə çalışır.

II qrupda idrak qabiliyyətinin qeyri-kafi inkişafının səbəbləri ya uşağın duyğu və hisslərinin olmaması, valideynlərin təhsil səviyyəsinin aşağı olması, ya da məktəbəqədər dövrdə və məktəbdə valideyn sevgisinin və qayğısının olmaması ola bilər.

III qrupda adətən uşağın zəif inkişafı, yəni təlim fəaliyyətinin aşağı intensivliyi müəyyən səbəb-nəticə əlaqələri ilə birləşir. Onların eyni vaxtda təzahürü də mümkündür.

Yuxarıda qeyd olunan variantlara uyğun olaraq bu tip şagirdləri üç qrupa bölmək olar:

- Birinci qrupun fərqli bir xüsusiyyəti, təhsil fəaliyyətinin aşağı intensivliyinin ondan əvvəlki aşağı səmərəliliyin şərtiliyidir. Digər spesifik əlamətlər: valideynlər tərəfindən uşağa kifayət qədər diqqət yetirilməməsi nəticəsində idrak qabiliyyətlərinin (ilk növbədə təfəkkür və nitq) inkişafının aşağı səviyyəsi, birinci sinifdə təhsilin başlanğıcında əməksevərlik, öyrənmədə uğursuzluqlar yaşanır, gələcəkdə isə bu münasibət laqeydlik, sönük passivliklə əvəzlənir. Müəllimlər, valideynlər və həmyaşdqları ilə münasibətlər adətən sakit olur.

- İkinci qrup uşaqların fərqli bir xüsusiyyəti, təhsilin ilkin mərhələsində aşağı intensivliyi ilə təhsil fəaliyyətinin aşağı səmərəliliyinin şərtiliyidir. Sonuncunun mənbəyi ya ilkin mərhələdə təlim motivlərinin formalaşmaması, ya da emosional-iradi sferanın funksiyalarının bir qədər pozulmasıdır.

- Üçüncü qrup şagirdlərin xüsusiyyətləri məktəbdə təhsilin ilk günlərindən aşağı intensivliyin və aşağı səmərəliliyin eyni vaxtda və müstəqil təzahürləridir. Xüsusi əlamətlər bunlardır: məktəb tədrisinə tam psixoloji hazırlıqsızlıq, təkə emosional-iradi deyil, şəxsiyyətin digər sahələrini də əhatə edən açıq zehni infantilizm (4, s.529).

Təlim prosesində uğursuzluq uşağın məktəbə getmək istəməməsi ilə nəticələnir. Belə ki, uşaqların daha çox vaxt keçirdikləri məktəb onlara sevinc bəxş etməli, daha doğrusu təcrübə toplamaq və öyrənmə məkanı olmalıdır. Müəllimlər uşağın narahat olduğunu və bunun baş vermə səbəblərini hiss etməlidirlər. Burada bir çıxış yolu var - müəllimlərin uşaqları daha yaxşı başa düşməyi öyrənmələri.

Bir uşağın yaxşı oxuması üçün ən azı dörd vacib şərt yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

1. əhəmiyyətli psixi çatışmazlıqların olmaması;
2. ailənin kifayət qədər mədəni səviyyəsi və ya ən azı belə səviyyəyə çatmaq istəyi;
3. insanın ən mühüm mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün maddi imkanlar;
4. məktəbdə uşaqla işləyən müəllimlərin bacarığı (2, s.43).

L.D.Stolyarenko qeyd edir ki, təlimdə ümumi geriləmənin sosial və psixofizioloji səbəbləri müəllimlər tərəfindən müəyyən edilməli və fərqləndirilməlidir (3, s.358). Müəllimlər, pedaqoji psixoloqlar, adətən valideynlərin uşağa kömək etməməsini (adətən əlverişsiz ailə şəraiti: valideynlərin alkoqolizmi, məşğulluq və ananın aşağı təhsil səviyyəsi ilə əlaqədar) qeyd edirlər. Psixoloqlar vurğulayırlar ki, təlimdə geridə qalan uşaqlarla fərdi iş üçün bir çox müəllimlər dərslərdə əvvəlcədən hazırladıqları xüsusi tapşırıqlardan istifadə edirlər (3, s.371). Bununla belə, bu cür tapşırıqların istifadəsi, bir qayda olaraq, sistemli, məqsədyönlü deyil, həm də uşağın “ən azı üç” alması üçün tapşırığı yerinə yetirməsini asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır. Bu öyrənilməmiş materialın təkrar izahı, əlavə tapşırıqlar, diktələr, əhatə olunan materiala daimi qayıdır. Eyni zamanda, bütün müəllimlər, istisnasız olaraq, müvəffəqiyyətli uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş eyni metodik üsulları zəif uşaqlara tətbiq edirlər. Müəllimin zəif şagirdlərin valideynlərinə tövsiyələri aşağıdakılardan ibarətdir: uşağı daha çox oxumağa məcbur edin, həll etmək üçün əlavə nümunələr və tapşırıqlar verin. Bununla belə, bir çox müəllimin qeyd etdiyi kimi bəzi valideynlər çox vaxt bunu edə bilmədiklərini etiraf edirlər.

L.D.Stolyarenko tərəfindən təklif olunan sinifdə ayrı-ayrı şagirdlərin uğursuzluğunun aradan qaldırılması ilə bağlı müəllim davranışının növləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Müəyyən bir işdə gecikmənin konkret səbəblərini aşkar etmək üçün şüurlü cəhdləri onları düzəltmək üçün seçilən tədbirlər zamanı nəzərə almaq;
2. Yalnız zəif inkişaf etmiş tərəflərin təzahürləri ilə məşğul olmaq cəhdləri;
3. Zəif irəliləyişi aradan qaldırmaq cəhdləri (şagirdi tənbellikdə ittiham etmək, göstərişlər tətbiq etmək, valideynlərə şikayət etmək və s.).

4. Qəbul edənlərin qiymətlərini şüurlu şəkildə həddən artıq qiymətləndirmək və onları sinifdən sinfə “çəkmək” (3, 486).

Təhsil fəaliyyətinin fərdi nikbinliyinə görə üç növ şagird tipi fərqləndirilir:

1. qənaətbəxş və yaxşı oxuyan, lakin qabiliyyətlərinin mövcud səviyyəsindən aşağı olanlar (dissonant amil təhsil fəaliyyəti üçün motivlərin kifayət qədər formalaşmamasıdır);

2. qabiliyyətlərinin hazırkı inkişaf səviyyəsinin imkan verdiyindən daha yaxşı oxumağa çalışanlar, lakin nəticədə emosional stress səbəbindən daha pis oxuyurlar (dissonant amil iddiaların həddən artıq qiymətləndirilmiş səviyyəsidir);

3. qənaətbəxş və ya yaxşı oxuyan, lakin qabiliyyətlərində və öyrənmə bacarıqlarında müəyyən çatışmazlıqlar olanlar (hiperaktivlik, diqqətin qeyri-sabitliyi, müəllimi dinləmək vərdişlərinin formalaşmaması və s.) (3, s.593).

Artıq aşkar edilmiş təlim problemlərinin aradan qaldırılması məqsədilə görüləcək işlərin əhəmiyyəti nə qədər böyük olsa da, onların aradan qaldırılmasının əsas istiqaməti profilaktika olmalıdır. Ən təsirli profilaktik vasitə sinif və sinifdaxili differensiallaşdırması, həmçinin tədris prosesinin fərdiləşdirilməsidir. Ancaq əminliklə demək olar ki, hətta ən yaxşı müəllimlər də uşaq tərbiyəsinin bütün çətinliklərini müstəqil şəkildə dəf edə bilmirlər. Bu zaman valideynlərin köməyinə kəskin ehtiyac duyulur. Bunun üçün valideyn iclasları və valideynlərlə fərdi söhbətlər etmək tələb olunur. Burada müəllim valideynə uşaq haqqında öz fikirlərini bölüşə, mövcud problemləri və onların aradan qaldırılması yollarını izah edə bilər. Uğursuzluğun digər səbəbi də uşağın fərdi çatışmazlıqları ola bilər. Kollektiv iş uşağın eqoizminə və onun kollektivdən təcrid olunmasına qalib gəlir, onun sosial statusunun və özünə inamının artmasına, kollektivdə öz yerini tapmağa kömək edir, digər insanlarla məqsədəuyğun qarşılıqlı əlaqəni öyrədir.

Öyrənmədə ümumi geriləmə birbaşa ya aşağı intensivlik, ya da tədris fəaliyyətinin aşağı səmərəliliyi və ya çox sayda dərsi buraxma ilə də əlaqədardır. P.Ekmana görə, zəif öyrənmə performansını, prinsipcə, aşağıdakı psixoloji səviyyənin müəyyən edicilərindən biri və ya bir neçəsi ilə əlaqədar baş verə bilər:

1. emosional-iradi sahədə pozuntular;
2. əhatə olunan material üzrə biliklərdə böyük boşluqlar;
3. formalaşmamış təhsil bacarıqları;
4. koqnitiv qabiliyyətlərin qeyri-kafi inkişafı və sairə (5, s.79).

Bu amillərin hər biri öz növbəsində bir və ya bir neçə səbəbin nəticəsi ola bilər. Məsələn, emosional-iradi sferada pozğunluqlar həm neyrofizioloji səviyyədə fəaliyyət göstərən fərdi səbəblər, həm də ekstra personal (uşağa münasibətdə) sfera ilə əlaqəli pedaqoji səviyyəli amillərlə yarana bilər. Yaxşı

müəllim şagirdləri müxtəlif fəaliyyətlərin planlaşdırılmasında, onların həyata keçirilməsinin yollarının müzakirəsində iştirak etməyə həvəsləndirir və onlara öz vəzifələrini bölüşdürməyə imkan verir.

Təcrübə göstərir ki, müəllim şagirdlərinin hər addımını istiqamətləndirməyə malikdir. Uşaqlar bəzən belə nəticəyə gəlirlər ki, dərslərdə onlar deyil, yalnız müəllim məsuliyyətlidir. Ona görə də müəllim lövhəyə çevrilən kimi fürsətdən istifadə edərək başqa işlə məşğul olurlar. Bir komanda olaraq işlədikdə uşaqların hər biri ona tapşırılan işin bir hissəsini həvəslə yerinə yetirir, bu zaman o, kollektivin üzvü kimi öz rolu ilə fəxr edir və digər uşaqların qarşısında öz məsuliyyətini hiss edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin tədris prosesini təşkil edərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: uşaqların yaş xüsusiyyətləri; təhsil fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri; ibtidai məktəb yaşının iki növ neoplazması (əks etdirmə və öyrənmə qabiliyyəti); müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə yolları və məktəblilərdə praktiki bacarıqların formalaşdırılması.

Beləliklə, kiçikyaşlı məktəblilərə nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış yanaşmaya imkan verən təsirli psixoloji yardımın həyata keçirilməsi üçün ilkin olaraq təlim prosesində yaranan çətinliklərin konkret səbəbləri vaxtında müəyyən edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əzimli Q.E. *Psixi inkişaf və tərbiyənin müasir problemləri*. Bakı, 2004, 338 səh.
2. Mustafayeva R.Ə. *Pedaqogika: Ümumi pedaqogika üzrə mühazirə xülasələri*. Bakı, 2005. 140 səh.
3. *Основы психологии: Практикум. Ред.сост. Л.Д.Столяренко. изд-е 5-е. Ростовн/Д: изд-во Феникс, 2014, 704 стр.*
4. Хьелл Л., Зиглер Д. *Теория личности*. СПб.: 2017, 750 стр.
5. Экман П. *Психология эмоций /пер. с.англ. В.Кузин. СПб.: Питер, 2010, 336 стр.*